

Snobisme hoeft niet meer

De interesse voor hoge cultuur in een smaakdemocratie

Koen van Eijck, Jos de Haan en Wim Knulst¹

Summary

No more need for snobbism: The interest in highbrow culture in a taste democracy

In the Netherlands, we are witnessing a process of cultural divergence between generations. While the older generations have extended their participation in traditional highbrow culture, the younger generations increasingly focus on popular culture. Using cross-sectional data covering the 1983-1999 period, four potential explanations for this trend were tested. It was found, firstly, that this divergence cannot be attributed to changes in the relation between people's stage in the life cycle and their cultural consumption. Secondly, the observed shift is not the result of the emergence of the cultural omnivore. The proportion of omnivores did not increase and they are not to be found especially among the younger generations. Thirdly, upward social mobility cannot account for the decreasing interest in highbrow culture among the younger generations either. Differences in socialization between generations (fourthly), offer the best explanation for the divergence in cultural participation.

1. Inleiding en probleemstelling

Ontwikkelde burgers oriënteerden zich van oudsher op een klassiek beschavingsideaal. Men hoorde de geest scherp te houden door het lezen van literaire romans en gedichten en het bezoeken van musea, klassieke muziek, opera, kunsttoneel, kunstdans, en daarvan liefst het ernstige soort dat tot nadere reflectie prikkelde. Al bleef dit voor menigeen een vroom ideaal, uit tal van surveys uit de vorige eeuw bleek toch dat velen uit opeenvolgende generaties van middelbaar en hoger opgeleiden die beschavingsopdracht in praktijk brachten. Sinds het laatste kwart van de vorige eeuw is dit patroon verstoord. De participatie in hogere cultuur onder de beter opgeleide bevolking tussen circa 20 en 40 jaar is afgenomen. De participatie uit het volksdeel van boven de 40 nam wel toe, zodat het totaal aantal bezoeken ongeveer gelijk is gebleven (De Haan & Knulst, 2000).

De ontwikkeling onder het jongere volksdeel wijkt af van hetgeen mocht worden verwacht. Het opleidingsniveau bleek tot nu toe van grote invloed op de participatie in hogere cultuur. In minder mate geldt dit ook voor het welvaartsniveau. Zowel het gemiddelde opleidingsniveau als de welvaart is de afgelopen decennia aanzienlijk gestegen. Groei van het aantal participanten

had verwacht mogen worden, zeker ook onder het jongere volksdeel² dat van de ruime naoorlogse onderwijsfaciliteiten heeft kunnen profiteren.

Waarom is deze belofte niet uitgekomen? In deze bijdrage gaan we op zoek naar een passende verklaring, met name voor de waargenomen divergentie in interesses. We hebben hiertoe de draad opgepakt uit een studie van Peterson en Kern (1996) waarin tussen 1982 en 1992 in de Verenigde Staten een vergelijkbare divergentie werd vastgesteld, maar dan met betrekking tot muzikale voorkeuren. Jongeren waren veel vaker dan ouderen 'omnivoor' in hun smaakpatroon geworden: anders dan de ouderen, meldden zij van zowel hogere (klassieke) als lagere (volkse, populaire) muzikale genres te houden. Peterson en Kern herleidden deze divergentie grotendeels tot verschillen tussen geboortecohorten en suggereerden ook mogelijke verklaringen voor hun uitkomsten, maar lieten de toetsing ervan achterwege. We hebben hun veronderstellingen over mogelijke oorzaken, deels aansluitend op eerdere hypothesen van Groenman en De Jager (zie Ultee & De Graaf, 1991), omgewerkt tot toetsbare uitspraken en geanalyseerd op basis van longitudinale Nederlandse surveydata.

Eerst zullen we overigens onderzoeken in hoeverre hun hoofdthese over de opkomst van cultuuromnivoren hout snijdt voor een diagnose van de Nederlandse verhoudingen. Omnivoren zijn daarbij gedefinieerd als personen die in het jaar van de enquête zowel hogere als lagere cultuuruitingen hadden bezocht. Is de bezoeksfrequentie van hogere cultuur onder middelbaar en hogere opgeleide jongeren afgenomen omdat hun programma steeds meer onderdelen van lagere cultuur omvat? Ten tweede zullen we, evenals Peterson en Kern, nagaan of de waargenomen scheiding der geesten tot divergerende interesses van generaties te herleiden valt of veeleer tot een sterker wordend verschil in culturele activiteiten per levensfase. In het laatste geval zou hogere cultuur, anders dan tevoren, een interesse voor op latere leeftijd zijn geworden. Ten derde hebben we de suggestie van Peterson en Kern onderzocht dat de toename van het aantal hoger opgeleiden dat afkomstig is uit sociaal lagere milieus, geleid heeft tot een vermenigving van smaken, waarbij die voor hogere cultuur niet langer domineert. Ten slotte zijn mogelijke invloeden van verschillen in de periode van onderwijssocialisatie geanalyseerd. In welke mate is de tanende interesse voor hogere cultuur onder het jongere volksdeel toe te schrijven aan een permissief cultuurpedagogisch regime dat sinds eind jaren zestig in het voortgezet onderwijs opgang maakte?

De opgeworpen vragen proberen we met behulp van secundaire data-analyse te beantwoorden. De gebruikte gegevens zijn afkomstig van het Aanvullend Voorzieningsgebruik Onderzoek (AVO). Het vierjaarlijkse AVO wordt sinds 1979 gehouden onder een steekproef van circa 15.000 personen uit de Nederlandse bevolking. Daarbij worden alle leden van huishoudens van 6 jaar en ouder ondervraagd. In deze studie beperken we ons tot respondenten van 16 jaar en ouder. Het AVO biedt gedetailleerde informatie over cultuurparticipatie en de beoefening van kunstvakken. Omdat een deel van de gebruikte items pas vanaf 1983 is gepeild, beperken we ons in het vervolg tot de AVO-reeks 1983-1999. Het totale aantal respondenten van 16 jaar en ouder over deze 5 metingen bedraagt 59.137.³

2. Historische achtergrond van participatie in hogere cultuur

Sinds de Renaissance werd een geletterde door kennis van het Latijn in één keer ook ingewijd in de finesses van de antieke cultuur. Men was ervan overtuigd dat de Griekse en Romeinse schrijvers en denkers de juiste antwoorden boden voor tal van esthetische en ethische kwesties (Barzun, 2001). De belangstelling voor de humaniora verbreedde zich weldra tot een algemenere bewondering die aldus ook ten deel viel aan eigentijdse dichters, schilders en bouwmeesters die de klassieke beginselen voorbeeldig toepasten. In de loop van de nieuwe tijd kwamen er regels voor de manier waarop de liefhebber het schone diende te beschouwen en doorgronden. Hij moest zijn vaardigheden telkens oefenen en vervolmaken, omdat men voor het ware esthetisch genot telkens weer moeite moest doen en zich geestelijk inspannen. Esthetische voldoening zocht men nu behalve in de 'schone' letteren (gedichten en drama) ook vaker in musea voor kunst en cultuur, klassieke muziek en opera, kunstoneel en kunstdans, en bij voorkeur het ernstige soort uitingen daarvan dat tot nadere reflectie prikkelde. Dit voortgaand streven naar een hoger niveau van individuele kennis en kunst staat nu bekend als het 'klassieke' beschavingsideaal. Het was personen die de Latijnse school – of later – een gymnasium gevolgd hadden, op het lijf geschreven, maar het beschavingsideaal bleef ook herkenbaar in het curriculum van de hogere burgerschool (HBS) en de middelbare meisjesschool (MMS), beide ingesteld in de tweede helft van de 19e eeuw (Idenburg, 1964).⁴ Dit bleef zo tot de invoering van de Mammoetwet in 1968, want de havo werd niet langer opgezet als een vorming van toekomstige elites.

Zoals elk ideaal, werd het beschavingsideaal telkens door eigentijdse opvattingen en belangen ingekleurd.⁵ De opgedragen onderzoekende houding ontbrak bijvoorbeeld geheel bij intellectuelen die rond 1950 een beschermde (gesubsidieerde) status voor diverse kunstinstellingen bepleitten. Ze hadden hun oordeel over goede en slechte cultuur paraat en zetten zich fanatiek af tegen populair vermaak. Boulevardtheater, bioscoop, danspaleizen, radioschlagers en populaire tijdschriften kwamen op de zwarte lijst (Verheul & Dankers, 1990). Nieuwerwetse media en reproductietechnieken werden met argwaan bejegend, niet alleen omdat deze ongecompliceerd vermaak voor een breed publiek brachten, maar ook omdat bijvoorbeeld muziek of toneel via radio (hoorspel) en de nog jonge tv moeiteloos werden aangereikt (Bardoel & Knulst, 1994). Doel en middel werden verwisseld: kunst kost moeite, dus eenvoudig vermaak dat meteen plezierig is, kan geen kunst zijn (De Swaan, 1986).

Door een exclusieve voorkeur voor hogere cultuur te belijden distingeerden hoger opgeleiden zich van lagere klassen. Middengroepen die een hogere status in cultureel opzicht nastreefden, namen het voorbeeld van een intellectuele interesse over. Onder het oudere publiek van hogere cultuur zijn nog steeds aanmerkelijke aantallen met MULO te vinden (De Haan & Knulst, 2000). Dat interesse voor hogere cultuur als statussymbool werkte, is voor sociologen een vertrouwde gedachte. Bourdieu (1986) onderstreepte dat dit verschijnsel al evenzeer spot met de leer van de belangeloze overgave aan schoonheid.

Hoeveel adhesie er voor het geschetste beschavingsideaal onder de bevolking van 1950 bestond, is destijds niet onderzocht. We weten dus ook niet of een potentiële aanhang van

ontwikkelde personen zich rechtlijnig in de leer opstelde, in het geval zij er al achterstond. Uit de eerste landelijke onderzoeken naar mediagebruik en vrijetijdsbesteding uit de jaren vijftig en zestig, is wel bekend dat hoger opgeleiden de meeste belangstelling voor hogere cultuur toonden, maar ook dat deze groep zich allerm minst onthield van 'lagere cultuur'. Ze hoorden in aanzienlijke mate ook tot het publiek van 'ongepaste' boekengenres, radio-soaps, of de eerste voetbalreportages via televisie en leverden rond 1955 al het hoogste percentage bioscoopbezoekers (CBS, 1954; 1957; 1964). Zowel in hoge als lage regionen scharrelden geletterde burgers hun culturele kostje bij elkaar. Door die combinatie van hoge en lage cultuur lijken zij avant la lettre steeds al omnivoor te zijn geweest. Om gezichtsverlies te mijden, werd dit niet naar buiten gebracht. Als een intellectueel de voetbalstanden bijhield, boulevardbladen las of een schlager kon meezingen, hield hij dit beter voor zich. Wat hem daarbij hielp was dat de 'lagere' cultuur grotendeels via massamedia thuis werd gevolgd, dus in besloten kring. Op de naleving van de culturele gedragscodes werd men dus sociaal afgerekend. Met een ongecompliceerde smaak haalde men zich omlaag, indien men althans geld en kennis voor een geacheverde smaak bezat. Ook sociale stijgers werden op hun culturele bagage gecontroleerd. Wie van hogere cultuur zei te houden alleen omwille van het prestige, werd als snob ontmaskerd, zo niet door de reeds gearriveerden dan wel door de achterblijvers. Louter vertoon loonde hier uiteindelijk dus niet.⁶ Al met al is het zinvol onderscheid te maken tussen enerzijds een esthetische of culturele voorkeur en anderzijds de consumptie van culturele goederen. Een beleden overtuiging kan hier, evenals op andere terreinen, van een gevolgde praktijk afwijken.

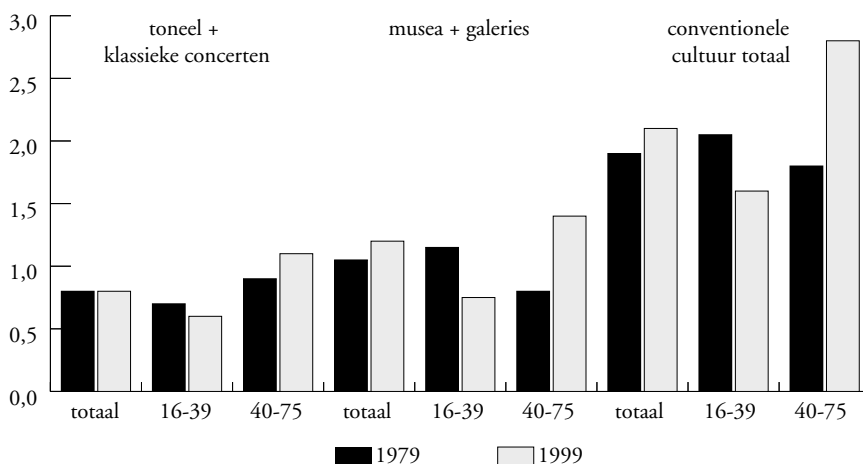
Nu weten we verder dat als 'hoog' gekwalificeerde uitingen geregeld van hun voetstuk tui-melden, terwijl menige als 'laag' genoteerde uiting in aanzien steeg. Hoe werd de broze sociale constructie van hoge en lage cultuur dan toch instandgehouden? De bewaking van die ordening verliep niet zoveel anders dan bijvoorbeeld bij de religie. Men hamerde op de antithese tussen goed en kwaad en ook al veranderde de beoordeling van concrete zaken, men stelde het toch voor alsof de tegenstelling door de tijd principieel dezelfde bleef. Iets soortgelijks geldt voor kunst en cultuur: hoewel de status van concrete uitingen door de tijd kan veranderen, blijft het idee dat er een onderscheid bestaat tussen 'goede' en 'slechte' smaak overeind. Het is echter maar de vraag of deze antithese tot uiting komt in daadwerkelijke patronen van vrijetijdsbesteding. Over de vraag hoeveel landgenoten zich in hun opvattingen aan een leer over goede en slechte, dan wel hoge en lage cultuur conformeren, blijft het gissen. Over de feitelijke belangstelling voor de aanvankelijk als hoog te boek staande cultuur zijn we daarentegen wel goed geïnformeerd.

3. Cijfers en inzichten over cultuurparticipatie

In Nederland wordt de publieke belangstelling voor diverse cultuuruitingen al geruime tijd gepeild. Sinds 1979 gebeurt dit door de periodiek herhaalde landelijke steekproeven van het Aanvullend Voorzieningengebruik Onderzoek (AVO). Deze longitudinale data wijzen uit dat het aandeel van de bevolking dat musea en podiumkunsten bezoekt min of meer constant is

gebleven. Wat dit algemeen gemiddelde echter verhult, is dat de participatie onder de bevolking tot circa 40 jaar geleidelijk is teruggelopen en onder de bevolking van 40 jaar en ouder geleidelijk is gestegen.

Figuur 1 Gemiddeld aantal bezoeken per jaar aan soorten van traditionele cultuur in 1979 en 1999 naar leeftijdsklassen, bevolking van 16 jaar en ouder

Zoals we zullen zien, neemt onder jongere generaties van hoger opgeleiden de belangstelling voor 'lagere' cultuur sterk toe. Onder oudere generaties is dit ook wel enigszins het geval, want puristen met een exclusieve interesse voor hogere cultuur zijn hier dun gezaaid. Echter, de belangstelling voor hogere cultuur heeft hier in de huidige periode⁷ kennelijk niet onder te lijden gehad. De waargenomen divergentie beperkt zich overigens niet tot het bezoek aan kunstinstellingen (zie voor museumbezoek De Haan, 1997). Een overeenkomstige stijging onder de bevolking van 40-plussers met tegelijkertijd een daling onder de bevolking jonger dan 40 jaar werd evenzeer vastgesteld bij de participatie in georganiseerde amateurkunst (De Haan & Knulst, 2000). Een vergelijkbare divergentie werd het eerst bij het lezen vastgesteld. Hier werd deze herleid tot een sterke afname onder de jongere generaties en tot gelijkblijvende leesgewoonten onder oudere generaties. Over het geheel genomen daalde het lezen in de vrije uren wel (Knulst & Kraaykamp, 1998). De feiten over amateurkunst en lezen zijn waargenomen in andere longitudinale surveydata dan die over podium- en museumbezoek, zodat de vastgestelde divergentie niet een eigenaardigheid van één bepaald survey kan zijn.

Het staat niet vast of de divergentie in cultuurparticipatie zich eveneens in omringende landen voordoet. In het Verenigd Koninkrijk en Frankrijk blijken de participatiecijfers bij musea en podiumkunst onder jongeren ook lager te zijn dan onder het oudere volksdeel (SCR, 2000), maar longitudinale reeksen zijn hier niet voorhanden. Aanwijzingen in overeenkomstige richting uit ander onderzoek zijn er wel (Savage, Barlow, Dickens & Fielding, 1992; Schulze,

1995). Alleen Peterson en Kern (1996) deden onderzoek naar verschuivende voorkeuren op basis van herhaald kwantitatief onderzoek, zodat dit goed vergelijkingsmateriaal biedt. Ze stelden vast dat de voorkeur voor volkse en populaire muziekuitingen tussen 1982 en 1992 het meest was gestegen onder personen die zich tevens liefhebbers van klassieke genres noemden. Die verandering over de jaren had zich het sterkst onder de jongere generatie voorgedaan. Zij onderzochten weliswaar smaken en voorkeuren, maar in dit geval zijn opvattingen minstens zo interessant als consumptiegegevens. Het vermengen van hoog en laag in muzikale voorkeuren noemde Peterson eerder al 'omnivoor' gedrag (Peterson & Simkus, 1992; zie ook Van Eijck, 2000).

Voor de waargenomen verschuiving van puristische⁸ naar omnivore voorkeuren suggereren Peterson en Kern diverse mogelijke verklaringen. Zo wijzen zij op een grootscheepse vermenging van aanvankelijk klasse- en streekgebonden smaakpatronen als gevolg van een sterke sociale mobiliteit en migratie in de 20e eeuw. De toegenomen tolerantie en de prohibitie van discriminatie zouden daarbij een geloof in de suprematie van blanke elitecultuur verdrongen hebben. Verder noemen ze de invloed van de popgeneratie die eind jaren zestig de zwarte Afro-Amerikaanse dansmuziek omarmde, maar nu als een muziek voor het leven in plaats van als muziek voor de jeugdfase. Bovendien zou competentie in diverse muziekstijlen en -genres voor de huidige nieuwe middenklasse een betere hulpmiddel zijn voor de oriëntatie in een geglobaliseerde samenleving dan inwijding in een elitecultuur. De veronderstelde verklaringen laten Peterson en Kern helaas ongetoetst. Hier zullen we voortbouwen op deze hypothesen.

4. Specificatie van de vraagstelling

In deze bijdrage toetsen we mogelijke verklaringen voor de waargenomen divergentie. Allereerst onderzoeken we in hoeverre de waargenomen verschuivingen verband houden met een toegenomen omnivoor patroon van cultuurconsumptie, en dan speciaal onder het jongere en hoger opgeleide deel van de bevolking. Hun programma hoeft dus niet per se beperkter te zijn geworden, maar hogere cultuur zou deels plaats hebben moeten maken voor lagere cultuur. De termen 'hogere' en 'lagere' worden hier gebruikt in de traditionele zin, dat wil zeggen dat ze verwijzen naar cultuuruitingen die vanouds als 'hoog' (klassiek, elitair, legitiem, conventioneel) of 'laag' (volks, populair, massa-) beschouwd zijn.

Ten tweede zullen we evenals Peterson en Kern nagaan of de waargenomen scheiding der geesten tot divergerende interesses van generaties te herleiden valt of veeleer tot een sterker wordend verschil in culturele activiteiten per levensfase. In het laatste geval zou hogere cultuur, anders dan voorheen, een interesse voor op latere leeftijd zijn geworden.

Ten derde hebben we de mogelijke invloed van sociale mobiliteit onderzocht: is het waar dat sociale stijging op zichzelf negatieve gevolgen heeft voor de interesse in hogere cultuur? Dit valt met name voor hoger opgeleiden te verwachten, die vanwege de toegenomen sociale mobiliteit minder dan voorheen gesocialiseerd zijn in een gezin waar aandacht was voor hogere cultuur.

Ten slotte zijn mogelijke invloeden van verschillen in socialisatieperiode geanalyseerd: in welke mate is de tanende interesse voor hogere cultuur onder het jongere volksdeel toe te schrijven aan een permissief cultuurpedagogisch regime, dat vanaf eind jaren zestig opgang maakte en waarin niet langer de suprematie van de hogere westerse cultuur werd gepredikt?

De onderzoeksvragen worden in de achtereenvolgende paragrafen nader uitgewerkt. De gebruikte data bieden geen gegevens over opvattingen of smaken en geen details over de inhoud van de cultuur waaraan, al dan niet via media, wordt deelgenomen. Mogelijke verklarende variabelen, zoals specificaties over de culturele socialisatie, zijn evenmin beschikbaar, zodat hier veelal met proxy's moet worden gewerkt, of met slechts de laatste twee peilingen uit de reeks.

5. Meer omnivore patronen in de cultuurconsumptie?

5.1 *Combinaties van hoog en laag*

Als een omnivoor patroon van cultuurconsumptie geldt in dit kader dat personen te kennen geven in het voorgaande jaar zowel hogere als lagere cultuurvormen bezocht of via media gevolgd te hebben. Het aantal van beide hoeft niet in evenwicht te zijn. Als hogere vormen van cultuur zijn meegerekend: het bezoek van musea (1) en monumentale architectuur (2) en van uitvoeringen van toneel (3), ballet (4) en klassieke muziek (5), alsmede het beluisteren van klassieke muziek via elektronische media (6). Als lagere vormen gelden: popconcert dan wel musical (1), bioscoop (2), sportwedstrijden (3), attractieparken (4), sport op tv (5) en het bekijken van videobanden (6). We zijn uitgegaan van de vraag of men wel of niet tot de gebruikers behoorde. De frequentie van het gebruik is daarbij buiten beschouwing gelaten. Als de nulscores bij één of beide dimensies worden meegeteld zijn er ($7^2=$) 49 mogelijke combinatiescores. Deze zijn door hercodering als volgt tot 6 hoofdpatronen samengevoegd:

- uitsluitend (één of meer vormen) van hogere cultuur;
- uitsluitend (één of meer vormen) van lagere cultuur;
- gecombineerd, omnivoor patroon, met overwicht van hogere cultuur;
- gecombineerd, omnivoor patroon, met evenwicht tussen hogere en lagere cultuur;
- gecombineerd, omnivoor patroon, met overwicht van lagere cultuur;
- geen consumptie in het onderzochte jaar, van welke soort dan ook.

De verdeling van elk van de hoofdpatronen wordt apart bekeken, anders dan bij Peterson en Kern die zich richtten op de frequentie van omnivore combinaties aangetroffen bij respondenten die ten minste hogere cultuur in hun pakket hebben. Daar staat tegenover dat Peterson en Kern ook met een tussenvorm (middlebrow) werkten, terwijl ons materiaal hiertoe te weinig gespecificeerd is.

5.2 Resultaten

Tabel 1 bevat de verdeling van de steekproeven van 1983 en 1999 over de 6 hoofdpatronen. Naast percentages voor de gehele steekproef, zijn die cijfers tevens berekend voor middelbaar en hoger opgeleiden, en opnieuw opgesplitst in de twee leeftijdsklassen 16-39 jaar en 40 jaar en ouder.

Tabel 1: De inhoud van bezochte evenementen in 1983 en 1999, onder de gehele steekproef (A) en onder de bevolking met middelbaar onderwijs en hoger, naar leeftijd

	A: gehele steekproef		B: MO, MBO, HBO en Univ.			
	16 jaar en ouder		16-39 jaar		40 jaar en ouder	
	1983	1999	1983	1999	1983	1999
Alleen hogere cultuur	6%	4%	2%	1%	9%	5%
Alleen populaire cultuur	20%	25%	15%	26%	8%	10%
Combinaties van populaire en hogere cultuur	69%	68%	82%	73%	82%	85%
waarvan:						
Meer hogere dan populaire cultuur	21%	17%	23%	9%	44%	36%
Populaire en hogere in evenwicht	19%	15%	17%	10%	22%	19%
Meer populaire dan hogere cultuur	29%	36%	42%	53%	16%	30%
Geen bezoeken	4%	3%	0%	1%	1%	1%
Totaal	100%	100%	100%	100%	100%	100%
n	12342	11540	3054	3357	1496	2347

BRON: Aanvullend Voorzieningengebruik Onderzoek 1983-1999.

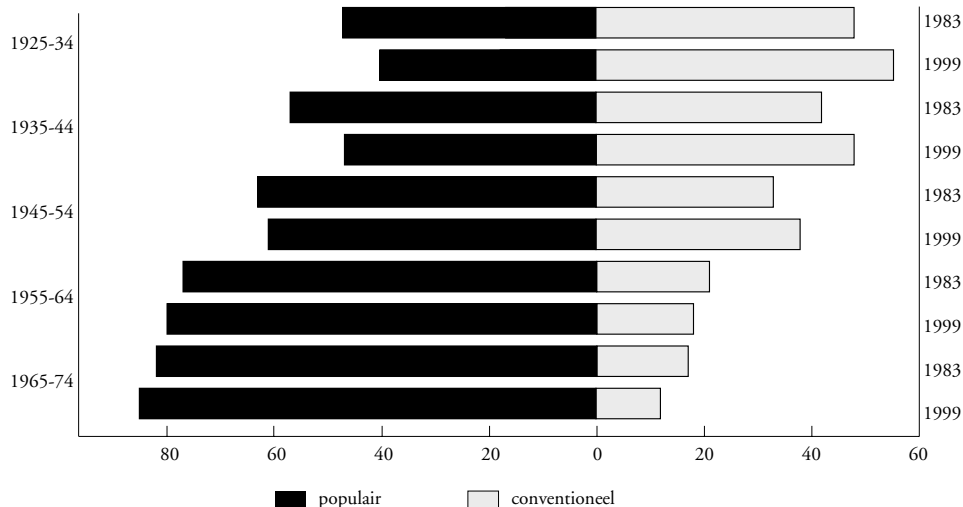
Het aantal puristen dat zich uitsluitend met hoge cultuur inliet, is in alle groepen tussen 1983 en 1999 afgenomen, terwijl hun aantal met zes procent in 1983 onder de gehele steekproef al tamelijk bescheiden was. In 1983 was acht procent van alle respondenten met hogere cultuur in hun pakket purist ($6/(69+6)$), in 1999 nog vijf procent. Dit onderstreept nog eens dat een kieskeurige deelname aan hogere cultuur veeleer uitzondering dan regel is. Dit geldt ook voor de middelbaar en hoger opgeleiden van 40 jaar en ouder: het aandeel puristen onder consumenten van hogere cultuur daalde hier van tien procent naar krap zes procent.

Daar staat tegenover dat de groep die zich tot lagere cultuur beperkt in alle gevallen steeg. Onder de steekproef van respondenten met lagere cultuur in hun pakket steeg hun aandeel van ($20/(69+20)$) 22 procent in 1983 naar 27 procent in 1999. De toename van deze groep was het sterkst onder de middelbaar en hoger opgeleiden tot 40 jaar: van 15 naar 26 procent (gelijk aan de percentages in de tweede rij van de tabel, vanwege de verwaarloosbare proporties highbrow puristen). Maar ook de groep middelbaar en hoger opgeleiden van 40 jaar en ouder liet zich hier niet onbetuigd.

Anders dan vaak wordt aangenomen, steeg het aantal omnivoren onder de bevolking niet. Het aantal bleef met 68 procent van de steekproef in 1999 vrijwel constant ten opzichte van 1983, en het is zelfs geheel aan het oudere volksdeel van beter opgeleiden te danken dat dit percentage niet daalde. Omnivoor gedrag is onder hun geleerden praktisch algemeen verspreid. Dat het aantal omnivoren onder het beter opgeleide jongere deel met 9 procentpunten afnam en daardoor ruim onder het niveau van de ouderen valt, wijkt af van de waarnemingen van Peterson en Kern. Al dan niet geïnspireerd door hun onderzoek meende menigeen (zie Schulze, 1995; Wynne & O'Connor, 1998) dat omnivoor consumptiegedrag vanuit de jongere generatie zou oprukken. Onderzoek naar muzikale voorkeuren liet zien dat de omnivoren weliswaar jonger zijn dan de liefhebbers van klassieke en volksmuziek, maar ouder dan degenen met een beperkte voorkeur voor popmuziek (Van Eijck, 2001). Ook wanneer gekeken wordt naar vrijetijdsbesteding in bredere zin, zijn de omnivoren met name te vinden in het geboortecohort 1950-1969 (De Haan & Knulst, 2000). De belangrijkste reden hiervoor is dat het aantal personen met nog een evenwichtige of zelfs overwegende portie hogere cultuur in zijn pakket stevig daalde, en dit het meest onder het jongere deel van de beter opgeleiden.

In figuur 2 is de steekproef opgedeeld naar geboorteperiode (10-jaarsklassen, en nu van alle opleidingscategorieën) en is de verhouding van hoge en lage cultuur in het pakket (inclusief pakketten die zich tot hoog of laag beperken) gemiddeld per geboortecohort. Dit is telkens voor 1983 en 1999 gedaan.

Figuur 2 Samenstelling van het totaal geconsumeerde pakket naar populaire en hoog-culturele onderdelen en geboorteperiode, Nederlandse bevolking van 16 jaar en ouder, 1983 en 1999

De figuur brengt de waargenomen divergentie tussen jongeren en ouderen treffend in beeld: naarmate men opschuift van oudere naar jongere cohorten stijgt in het pakket het aandeel van populaire cultuur, en daalt bijgevolg het aandeel van hogere, conventionele cultuur. Onder de geboortecohorten van vóór 1955 groeide tussen 1983 en 1999 het aandeel van hoog en daalde het aandeel van laag. Onder de cohorten van na 1955 was het omgekeerde het geval: de reeds bescheiden portie hoog daalde, en de al forse portie laag steeg verder. Er is dus geen sprake van een abrupte maar van een geleidelijke overgang naar een dominantere rol van lagere cultuur. Deze lijkt cohortsgewijs haar beslag te krijgen. Alleen de cohorten van vóór 1955 geven zich nog niet gewonnen.

6. Levensfase of socialisatie?

6.1 Hypothesen

Op basis van de tot nu toe gepresenteerde gegevens weten we nog niet of de vastgestelde divergentie een kwestie is van leeftijd of van geboorteperiode (socialisatie). In het eerste geval verandert de voorkeur bij het ouder worden, c.q. bij het opschuiven naar een volgende fase in de levenscyclus. In het tweede geval houden generaties vast aan eenmaal verworven culturele voorkeuren.

Het levensfaseperspectief kan helpen bij het verklaren van de genoemde divergentie indien de relatie tussen levensfase en cultuurconsumptie door de jaren heen veranderd is (Rapoport & Rapoport, 1978). Zo is het denkbaar dat interesse in hoge cultuur tegenwoordig pas ontstaat wanneer men de wilde haren kwijt is. Dit zou dan in de tijd van de eerste peilingen minder het geval zijn geweest. Gegevens over de situatie in 1962 zijn in dit verband interessant. Van de bevolking tussen 18 en 39 ging destijds nog een groter deel naar musea, orkestuitvoeringen en beroepstoneel, dan van het volksdeel van 40 jaar en ouder (CBS, 1964: 47). De toenmalige groep van 18 tot en met 39 jaar was geboren tussen 1923 en 1944, en in figuur 2 zagen we dat die cohorten nog steeds veel belangstelling voor musea en conventionele podiumkunst tonen. Mogelijk zijn dit dus ook de cohorten die nog geheel in de geest van het beschreven beschavingsideaal zijn opgevoed en die dit patroon in hun latere leven hebben vastgehouden. In dat geval wordt de belangstelling voor hogere cultuur niet zozeer bepaald door levensfase als wel door de socialisatieperiode, die uit de geboortejaren zou zijn af te lezen. Recente bevindingen van Voorpostel en Van der Lippe (2001) wijzen in deze richting. Zij vinden dat deelname aan hogere cultuur door jongeren met name door socialisatie wordt bepaald, terwijl bij populaire cultuur individuele kenmerken als het opleidingsniveau, de overige vrijetijdsbesteding en het tijdsbudget eveneens van belang zijn.

6.2 Operationalisering

De vraag of geboorteperiode dan wel levensfase het meeste van invloed is op de belangstelling voor hoge cultuur, is met behulp van multivariate regressie beantwoord. Gegevens over 1983, 1987, 1991, 1995 en 1999 zijn samengevoegd en vervolgens is berekend in welke mate de daling van de gemiddelde score op hoge cultuur tussen 1983 en 1999 toe te schrijven valt aan gedragsveranderingen van groepen in gelijke levensfase dan wel van groepen met overeenkomstige geboortejaren. Gedragsveranderingen zijn geschat door middel van interactietermen (groepsscore maal jaar).

De afhankelijke variabele is verwerkt als een somscore over de frequentie van het bezoek van zes vormen van hoge of conventionele cultuur: musea, galeries voor beeldende kunst, toneel, klassieke muziek, ballet en mime. Deze zes items zijn geselecteerd op basis van factoranalyse en vormen samen een betrouwbare schaal ($\alpha = 0,66$). De bezoekcijfers zijn zodanig verwerkt dat bezoekfrequentie en verscheidenheid van de bezochte cultuuruitingen even zwaar tellen. Vier bezoeken aan musea leveren bijvoorbeeld score 4 op, maar het één keer bezocht hebben van vier uiteenlopende vormen ook.

De onafhankelijke variabelen zijn: meetmoment, levensfase, geboorteperiode en opleidingsniveau. Het jaar van waarneming is oplopend gescoord van 1 (1983) tot en met 5 (1999). Levensfase en geboortearjaar overlappen elkaar goeddeels. Om dit op te lossen is levensfase geoperationaliseerd als een stadium uit de levenscyclus: thuiswonend kind, alleenstaand, samenwonen met partner, en dit zonder dan wel met kinderen. Dit is nog onvoldoende omdat men immers als jongvolwassene alleenstaand kan zijn, maar opnieuw als oudere. Hetzelfde geldt voor samenwonen met partner zonder kinderen. Daarom zijn de stadia uit de levenscyclus wat nader gespecificeerd door een tweedeling: onder en boven de 40 jaar. Als grove tweedeling is deze leeftijdsindicatie aanvaardbaar, ook omdat de leeftijdsgrens alleen maar in de peiling uit 1995 samenvalt met een klassegrens van de geboortecohorten. Geboortejaren zijn in 10-jaarsklassen verwerkt. Zes van de zeven aldus geconstrueerde geboortecohorten zijn in de analyse op de jaren 1983-1999 opgenomen: van cohort 1915-1924 tot en met het cohort geboren na 1964.⁹ Alle genoemde variabelen voor geboorteperiode en levenscyclus zijn verwerkt als dummy's.

Opleidingsniveau is, als indicator voor culturele competentie, gescoord in vijf niveaus. Als controlevariabelen in de analyse zijn opgenomen: sekse, gezinsinkomen, afhankelijkheid van een sociale uitkering, studerend, urbanisatiegraad en religie.

6.3 Resultaten

De analyse is tweemaal uitgevoerd: eerst zonder en vervolgens met opneming van interactietermen.

Tabel 2: OLS regressieanalyse van effecten op het bezoekcijfer van hoge cultuuruitingen, gespecificeerd voor (interactie-)effecten van geboorteperiode en levensfase, 1983-1999

	model A		model B	
	B	Bèta	B	Bèta
(Constance)	-0,610		-0,828	
Gecontroleerd voor:				
Sekse: vrouw	0,303	0,100	0,302	0,100
Gezinsinkomen	0,048	0,131	0,048	0,131
Ontvangen sociale uitkering	0,069	0,019	0,041	0,011
Scholer, student	0,344	0,068	0,285	0,057
Urbanisatiegraad woonplaats	0,086	0,069	0,088	0,071
Gelovig	-0,094	-0,030	-0,098	-0,031
Hoofdeffecten:				
Opleidingsniveau	0,365	0,343	0,367	0,344
Geboorteperiode (ref: geboren 1935-1944)				
Geboren 1915-1924	-0,164	-0,030	0,380	0,070
Geboren 1925-1934	-0,075	-0,016	(0,007)	(0,002)
Geboren 1945-1954	-0,078	-0,021	(-0,041)	(-0,011)
Geboren 1955-1964	-0,335	-0,092	-0,238	-0,065
Geboren na 1964	-0,631	-0,174	(-0,022)	(-0,006)
Levensfase (ref: samenwonend stel > 40 jaar, met kinderen)				
Inwonend kind < 40 jaar	-0,184	-0,043	(-0,141)	(-0,033)
Alleenwonend < 40 jaar	0,821	0,131	1,193	0,190
Samenwonend stel < 40 jaar, zonder kinderen	0,070	0,015	(0,106)	(0,023)
Samenwonend stel < 40 jaar, met kinderen	-0,245	-0,062	-0,173	-0,043
Alleenwonend > 40 jaar	0,535	0,091	0,453	0,077
Samenwonend stel > 40 jaar, zonder kinderen	0,173	0,050	(-0,056)	(0,016)
Peiljaren 1983-1999	(-0,011)	(-0,010)	0,056	0,052
Interactie-effecten:				
Peiljaren * inwonend kind < 40 jaar			(-0,010)	
Peiljaren * alleenwonend < 40 jaar			-0,081	
Peiljaren * samenwonend stel < 40 jaar, zk			(0,002)	
Peiljaren * samenwonend stel, < 40 jaar, mk			(-0,006)	
Peiljaren * alleenwonend > 40 jaar			(0,006)	
Peiljaren * samenwonend stel > 40 jaar, zk			(0,010)	
Peiljaren * geboren 1915-1924			-0,132	
Peiljaren * geboren 1925-1934			(-0,012)	
Peiljaren * geboren 1945-1954			(-0,023)	
Peiljaren * geboren 1955-1964			-0,046	
Peiljaren * geboren na 1964			-0,151	
Adjusted R ²	21,2%		21,4%	

Niet-significante effecten ($p > 0,05$) staan tussen haakjes

BRON: Aanvullend Voorzieningsgebruik Onderzoek 1983-1999.

In het eerste model (a) blijkt de teruggang in de gemiddelde score over de periode 1983-1999 te zijn wegverklaard door de andere opgenomen onafhankelijke variabelen. De geschatte invloeden van de socialisatieperiode (via geboortecohort) zijn niet sterk genoeg om de invloeden van de levensfase teniet te doen en vice versa. Ten opzichte van samenwonende paren van boven de 40 jaar met kinderen (referentiecategorie), bezoeken alleenstaanden van zowel onder als boven de 40 jaar vaker hoge cultuur. Inwonende kinderen en paren onder de 40 met kinderen doen dit beduidend minder.

Geboortecohort 1935-1944, hier opgenomen als referentiecategorie, telt de meeste personen die hoge cultuur bezoeken. Vertegenwoordigers van andere geboortecohorten blijven op hen achter, het meest nog de cohorten 1955-1964 en van na 1964. Zowel geboorteperiode als levensfase leggen dus flink wat gewicht in de schaal, waarbij de jongste generatie er zeer negatief uitspringt ($\beta = -0,174$) en de jongere singles het meest positief (0,131). Het effect van opleidingsniveau is het sterkst (0,343). Van de controlevariabelen zijn dit inkomen (0,131) en sekse (0,100).

Als de effecten in model b opnieuw worden geschat, nu met interactietermen, neemt de verklaringskracht ervan nauwelijks toe. Vier van de gemodelleerde interactietermen blijken significant negatief. In vergelijking tot de referentiecategorie is de cultuurdeelname van alleenstaanden onder 40 jaar tussen 1983 en 1999 significant teruggelopen. De overige significante veranderingen zijn bij de geboortecohorten te vinden. In vergelijking met het referentiecohort 1935-1944 liep het bezoek van hoge cultuur tussen 1983 en 1999 terug bij de geboortecohorten 1915-1924, 1955-1964 en van na 1964. Bij het cohort 1915-1924 (in 1999 op een leeftijd tussen 75 en 84 jaar) wijst de teruggang waarschijnlijk op toenemende belemmeringen in verband met de oude dag, bij cohorten van 1955 en later op afnemende belangstelling.

De veronderstelling dat socialisatieverschillen – af te lezen uit verschil in geboorteperiode – van invloed zijn op verschillen in belangstelling en ook op de waargenomen divergentie tussen jongeren en ouderen, wordt niet weerlegd. Deze cohortverschillen (model a) respectievelijk de teruggang bij de bewuste jongere cohorten (model b), doen de invloed van verschillen in levensfase echter niet teniet. Naast een disproportionele teruggang onder de cohorten van na 1954, was er een significante daling onder de alleenstaanden tot 40 jaar.

7. Sociale stijging als spelbreker?

7.1 Hypothesen

Is het waar dat sociale stijging op zich negatieve gevolgen heeft voor de individuele interesse in hogere cultuur? Peterson en Kern veronderstellen dat er vanwege sociale mobiliteit en migratie een grootscheepse vermenging van aanvankelijk klasse- en streekgebonden smaakpatronen heeft plaatsgehad, waardoor, onder hogere middengroepen, een omnivore manier van cultuurconsumptie in de plaats kwam voor een selectief highbrow patroon.

Deze veronderstelling is in eerdere Nederlandse studies over sociale mobiliteit nauwkeurig

omschreven. De Jager (1967), die evenals Peterson muzikale voorkeuren onderzocht, meende dat de belangstelling voor klassieke muziek goed verankerd wordt door een dubbel socialisatieproces: van de ouders en van het onderwijs. De zogenaamde secundaire socialisatie in het onderwijs zou de primaire van ouderlijke opvoeding moeten aanvullen, hetgeen vruchtbaarder is naarmate het ouderlijk milieu beter aansluit op de eisen die de opleiding stelt (De Jager, 1967). Sociale stijgers, dat wil zeggen personen die een hoger opleidingsniveau dan hun ouders bereiken, zijn volgens De Jager voor de nieuw bereikte status onvoldedig gesocialiseerd en zullen bij de secundaire socialisatie extra hun best moeten doen. Als nieuwkomers zich alvast inspannen om het smaakpatroon van de sociale laag die men in het vizier had eigen te maken, heette dit anticiperende socialisatie. Of nieuwkomers die inspanningen opbrengen, zou volgens Groenman (1961; zie ook Ultee & De Graaf, 1991) afhangen van de homogeniteit van het smaakpatroon dat ze op hun nieuwe 'bestemming' aantreffen. Als zich een vrij massale opwaartse mobiliteit voordoet, komen de voorbeelden van gevestigden maar zwak door en bestaat er weinig sociale druk tot aanpassing. Op die manier zouden smaken en consumptievormen van sociale klimmers de overhand krijgen. Opwaartse mobiliteit, in het bijzonder naar opleidingsniveau, was kenmerkend voor de 20e eeuw. Kan het zijn dat dit de continuïteit en overdracht van interesse in hogere cultuur heeft geschaad? Van Eijck (1999) liet zien dat sociale stijgers die tot de hogere klassen toetreden, inderdaad minder aan traditionele vormen van hoge cultuur deelnemen dan degenen die van huis uit in deze klassen gesocialiseerd zijn. Deze verschillen vloeiden grotendeels voort uit verschillen in de sociaal-economische achtergrond van het gezin van herkomst. Het onafhankelijk gemodelleerde effect van sociale stijging of daling op zich (grootte en richting van het opleidingsverschil met de ouders) voegde weinig toe aan de verklaring. Binnen de bestemmingsklasse zijn verschillen tussen stijgers en dalers dus met name te wijten aan verschillen in het milieu van herkomst en niet aan een specifieke vorm van adaptatie aan of omgang met sociale mobiliteit die sociale stijgers zou kenmerken.

7.2 Sociale stijging naar opleiding en cohort

In tabel 3 is voor de middelbaar en hoger opgeleiden vanaf cohort 1935-1994 uitgezet in welke mate ondervraagden zijn gestegen ten opzichte van het (gemiddelde) onderwijsniveau van hun ouders.

Zowel bij middelbaar als bij hoger opgeleiden was er sprake van een sterke onderwijsstijging ten opzichte van het niveau van de ouders, en meer bij de oudere cohorten waar nog een wereld te winnen was, dan bij de jongere, die kinderen waren van reeds gestegen ouders. Van de respondenten met HBO of universitaire vorming uit het cohort 1935-1944, is liefst 86 procent gestegen ten opzichte van de ouders, 69 procent van hen zelfs twee of meer niveaus. Van de jongste cohorten, hier van na 1974, is 66 procent gestegen, en 38 procent twee of meer niveaus.

Op het eerste gezicht lijkt het niet erg aannemelijk dat sociale stijging de bedoelde culturele interesse heeft geschaad. Het meest gestegen cohort uit de tabel hoort in dit onderzoek immers tot de groep met de meeste belangstelling voor hogere cultuur.

Om dit nauwgezet te beoordelen, is de invloed van sociale stijging bekeken (het ver-

Tabel 3: Mobiliteit in opleidingsniveau ten opzichte van ouders, voor respondenten met middelbaar onderwijsniveau en hoger, geboren vanaf 1935, steekproef 1995 en 1999 samen

	neerwaarts of stabiel	opwaarts mobiel		totaal
		1 niveau	2 en meer niveaus	
Havo, vwo, mbo				
1935 – 1944	18%	17%	65%	100%
1945 – 1954	17%	22%	61%	100%
1955 – 1964	22%	25%	53%	100%
1965 – 1974	30%	30%	40%	100%
Na 1974	44%	29%	27%	100%
Hbo, universiteit				
1935 – 1944	14%	17%	69%	100%
1945 – 1954	14%	21%	66%	100%
1955 – 1964	17%	24%	59%	100%
1965 – 1974	23%	28%	48%	100%
Na 1974	34%	28%	38%	100%

BRON: Aanvullend Voorzieningengebruik Onderzoek 1995-1999.

schil tussen het eigen opleidingsniveau en het gemiddelde van de ouderlijke opleidingsniveaus), terwijl ook die van de eigen opleiding en die van de ouders in de analyse zijn betrokken. Op deze manier kunnen we toetsen of, los van de absolute opleidingsniveaus van de respondenten en hun ouders, de mate van sociale mobiliteit op zich van invloed is op hun cultuurdeelname. Voor wat betreft de opleiding van de respondent is tevens gelet op de onderwijsrichting, met name de dominantie van culturele en sociale vakken in het opleidingspakket. Bovendien is het mogelijke effect van migratie gespecificeerd door respondenten te onderscheiden als autochtonen en allochtonen. De extra gegevens over opleidingsniveau en geboorteland van de ouders zijn pas vanaf 1995 vergaard, zodat de analyse alleen op de data van 1995 en 1999 kon worden uitgevoerd. Voor het overige zijn dezelfde onafhankelijke variabelen in de regressieanalyse opgenomen als in tabel 2.

7.3 Resultaten

Als rekening gehouden wordt met andere relevante effecten, inclusief de ouderlijke opleidingsniveaus, heeft sociale stijging geen aparte invloed meer op de mate van interesse voor hogere cultuur. Wel hebben de ouderlijke opleidingsniveaus positieve effecten, hetgeen erop duidt dat respondenten met lager opgeleide ouders (en dus grotere stijgingskansen) minder deelnemen aan hoge cultuur. Niettemin doen effecten van stijging en gezinsachtergrond de vastgestelde invloeden van geboorteperiode en levensfase (vergelijk tabel 2) geenszins teniet. Als effecten van

Tabel 4: OLS regressie-analyse van effecten op het bezoekcijfer van hoge cultuur in 1995 and 1999, gespecificeerd voor effecten van behaald onderwijs en onderwijsstijging ten opzichte van ouders en voor (interactie-)effecten van geboorteperiode en levensfase

	model A		model B	
	B	Bèta	B	Bèta
(Constante)	-0,909		-1,173	
Gecontroleerd voor:				
Sekse: vrouw	0,252	0,083	0,251	0,083
Gezinsinkomen	0,047	0,122	0,048	0,124
Ontvangen sociale uitkering	(0,045)	(0,012)	(0,031)	(0,008)
Scholier, student	0,216	0,040	0,194	0,036
Urbanisatiegraad woonplaats	0,092	0,074	0,093	0,074
Gelovig	(-0,019)	(-0,006)	(-0,019)	(-0,006)
Hoofdeffecten				
Geboorteperiode (ref: geboren 1935-1944)				
Geboren 1925-1934	(-0,041)	(-0,008)	(0,024)	(0,005)
Geboren 1945-1954	-0,161	-0,042	(0,134)	(0,035)
Geboren 1955-1964	-0,438	-0,120	(-0,064)	(-0,017)
Geboren 1965-1974	-0,783	-0,216	-0,394	-0,109
Geboren na 1974	-0,937	-0,199	-0,545	-0,115
Levensfase (ref: samenwonend stel > 40 jaar, met kinderen)				
Inwonend kind < 40 jaar	(-0,100)	(-0,022)	-0,148	-0,033
Alleenwonend < 40 jaar	0,630	0,103	0,838	0,137
Samenwonend stel < 40 jaar, zonder kinderen	(0,042)	(0,009)	(0,011)	(0,002)
Samenwonend stel < 40 jaar, met kinderen	-0,230	-0,057	-0,258	-0,064
Alleenwonend > 40 jaar	0,503	0,087	0,503	0,087
Samenwonend stel > 40 jaar, zonder kinderen	0,146	0,043	0,144	0,043
Etnische afkomst: autochtoon	0,289	0,033	0,288	0,033
Opleidingsniveau respondent	0,249	0,234	0,246	0,231
Sociaal cultureel gehalte opleidingspakket	0,244	0,097	0,245	0,097
Opleidingsniveau vader	0,092	0,083	0,093	0,084
Opleidingsniveau moeder	0,104	0,078	0,104	0,078
Opleidingsniveau respondent in vergelijking tot ouders hoger	(0,069)	(0,021)	(0,073)	(0,022)
Opleidingsniveau respondent in vergelijking tot ouders lager	(0,025)	(0,006)	(0,017)	(0,004)
Peiljaren 1995-1999	(-0,005)	(-0,002)	0,179	0,059
Interactie-effecten				
Peiljaren * alleenwonend < 40 jaar			-0,162	
Peiljaren * geboren 1925-1934			(-0,039)	
Peiljaren * geboren 1945-1954			-0,202	
Peiljaren * geboren 1955-1964			-0,244	
Peiljaren * geboren 1965-1974			-0,242	
Peiljaren * geboren na 1974			-0,223	
Adjusted R ²	23,3%		23,4%	

Niet-significante effecten ($p > 0,05$) staan tussen haakjes

BRON: Aanvullend Voorzieningsgebruik Onderzoek 1995-1999.

inkomen en opleiding al zijn opgenomen, blijft er nog maar een bescheiden invloed van etnische achtergrond over.

Nu ook is gekeken naar de opleidingsrichting en de achtergrond van de ouders, valt het effect van het eigen opleidingsniveau van de ondervraagden ruim 30 procent lager uit (vergelijk tabel 2). Het effect van de culturele hulpbronnen, nu in totaal nog wat sterker, valt in vier elementen uiteen. Het eigen opleidingsniveau blijft hiervan overigens verreweg het sterkste ($\beta = 0,234$), gevolgd door de onderwijsrichting (0,097) en de opleidingsniveaus van de vader (0,083) en de moeder (0,078).

In het tweede model (b) is opnieuw gelet op interactie-effecten van geboorteperiode en levenscyclus, nu dus voor 1995 en 1999. Ten opzichte van de schatting over 1995, blijken in 1999 de bezoekcijfers van hogere cultuur bij alle cohorten van na 1945 lager te liggen. Dit geldt steeds in vergelijking tot die van geboortecohort 1935-1944.

Concluderend kunnen we constateren dat verschillen in sociale stijging geen verklaring bieden voor divergentie tussen jongeren en ouderen in belangstelling voor hogere cultuur. Voor de oudere cohorten met vele stijgers heeft de cultuur van gevestigden kennelijk als een sterk voorbeeld gewerkt, ook al was dit slechts een voorbeeld van een minderheid.

8. Invloed van permissief socialisatieklimaat

8.1 *Hypothese*

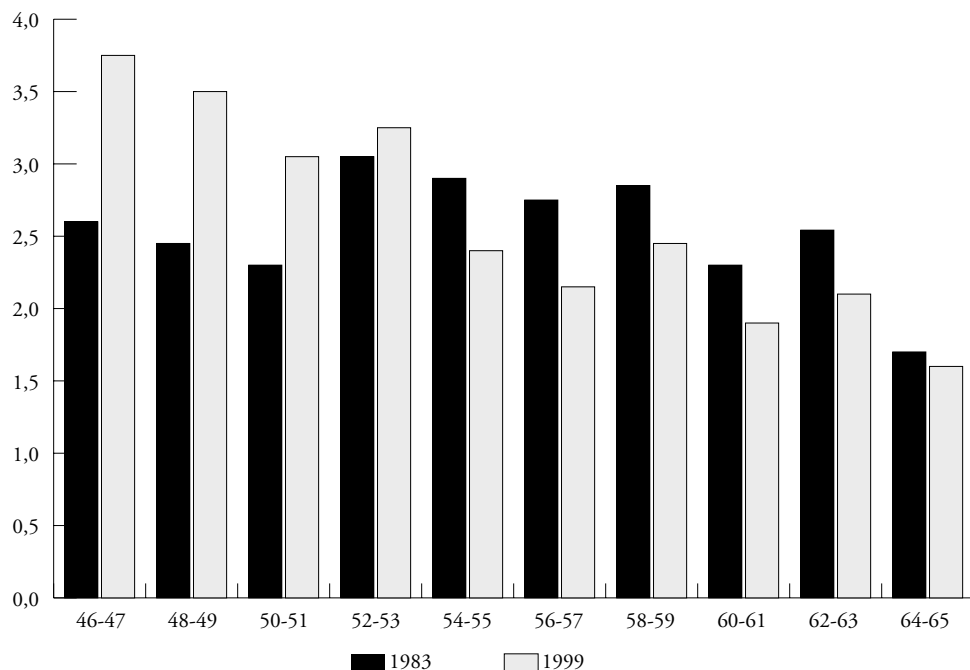
Een vierde mogelijke verklaring legt de vinger bij veranderde omstandigheden in het socialisatieklimaat, waarbij we ons concentreren op de secundaire socialisatie via het onderwijs. Peterson en Kern veronderstellen dat een omnivoor smaakpatroon berust op waarden van tolerantie en openheid voor culturele uitingen van diverse herkomst. Wie blanke elitecultuur in de nieuwe verhoudingen a priori superieur verklaart, zou in feite discrimineren. Socialiserende instituties zoals scholen, kranten of omroeporganisaties hebben in het laatste kwart van de 20e eeuw het geloof in de suprematie afgezworen en staan niet langer op de bres voor het aanvaankelijke beschavingsideaal. Een selectieve voorkeur voor hogere cultuur hoort dus niet meer tot het ideaal. Integendeel; men spreekt daarbij misprijzend van 'culturele correctheid'. In welke mate is de tanende interesse voor hogere cultuur onder het jongere volksdeel toe te schrijven aan een relativerende houding in het socialisatiesysteem? We veronderstellen dat de middelbaar en hoger opgeleiden die vanaf eind jaren zestig hun onderwijs volgden, niet langer gesocialiseerd werden in een geloof in de superioriteit van een westerse elitecultuur, en geen aansporing voelden zich in die richting te ontwikkelen.

8.2 Een veranderend onderwijsregime

Om deze hypothese te toetsen zou men specifieke gegevens nodig hebben over onderwijsinhoud en houding van docenten bij culturele vakken. Die hebben we helaas niet, zodat we van een proxy moeten uitgaan. We nemen aan dat de verandering in het socialisatieklimaat een geleidelijke ontwikkeling is geweest, maar dat de invoering van de Mammoetwet in het Nederlandse middelbaar onderwijs in 1968 hiervoor wel een belangrijke eerste stap is geweest. De verandering in het cultuurpedagogisch regime deed tegelijk ook in het hoger onderwijs van zich spreken.¹⁰ De Mammoetwet betekende tevens een bredere instroom in hoger en universitair onderwijs. Alle cohorten die sinds 1968 middelbaar en hoger onderwijs volgden, hebben – naar we aannemen – het nieuwe regime ondergaan, zodat geboortear 1955 in dit opzicht als markeringsjaar wordt aangehouden.

In figuur 3 is de divergentie in het bezoek van hogere cultuur uitvergroet voor de groep van middelbaar en hoger opgeleiden waarbij verschillen in geboortear nu zijn gespecificeerd tot in twee-jaarsklassen.¹¹

Figuur 3 Aantal bezoeken aan hoog-culturele evenementen in 1983 en 1999 naar geboortear, voor de substeekproef van middelbaar en hoger opgeleiden met geboortear tussen 1946 en 1965

De grafiek leert dat de ommekeer in de bezoektrend 1983-1999 zich geleidelijk voordeed tussen de cohorten 1950-1951, 1952-1953 en 1954-1955, maar dat de dalende tendens begint bij cohort 1954-1955. Voor elk volgend cohort daalde de belangstelling tussen 1983 en 1999. We zien hierin goede gronden om de grens tussen de geboortejaren 1954 en 1955 aan te houden.

Om effecten van verschil in opleidingsperiode op de belangstelling te schatten, is vanaf MAVO het behaalde niveau telkens opgesplitst naar geboortjaar vóór of na 1954. Deze nieuwe specificaties zijn verwerkt als dummyvariabelen (met onderwijsniveau MBO, HAVO of VWO én geboren vóór 1955 als referentiecategorie). Deze komen in de regressieanalyse in de plaats van de ene variabele met de onderwijsniveaus als rangorde, zoals onder andere in tabel 2. In een tweede versie van de analyse (model b) zijn interactietermen met de bewuste variabelen opgenomen (opleiding en periode maal peiljaar). Een significant negatief interactie-effect bij de cohorten van na 1954 verwijst naar een over de jaren gedaald bezoek aan hoge cultuur en betekent steun voor de hypothese dat het veranderende socialisatieklimaat vanaf eind jaren '60 de belangstelling voor hoge cultuur heeft doen afnemen. De hypothese zou sterk komen te staan als de thans opgenomen specificaties over de opleidingsperiode, de aanvankelijk vastgestelde (interactie-)effecten van de geboortecohorten teniet zouden doen. Voor het overige is het verklaringsmodel daarom hetzelfde als in tabel 2, met inbegrip dus van de variabelen over geboorteperiode en levensfase. De analyse is opnieuw uitgevoerd op alle peilingen van 1983 tot en met 1999.

8.3 Resultaten

Het verband tussen de hoogte van de opleiding en de mate van bezoek blijft weliswaar sterk aanwezig, maar de periode waarin men voortgezet en hoger onderwijs volgde, maakt daarbij veel uit. Binnen elk opleidingsniveau valt de score op hogere cultuur hoger uit bij degenen die vóór het eind van de jaren zestig hun middelbare scholing volgden. Bij degenen met MAVO en HAVO/VWO/MBO scheelt dit circa 0,8 bij de degenen met hbo en universiteit liefst circa 1,0 in de scores op de schaal voor de deelname aan hoge cultuur.

De extra specificatie over de opleidingsperiode verbetert de verklarende kracht van het model met ruim twee procent (vergelijk tabel 2) en maakt het negatieve effect voor het cohort 1955-1964 ongedaan. Het periode-effect is gering maar, anders dan in tabel 2, wel significant negatief.

In model b met interactietermen worden de hoofdeffecten van de opleidingsvariabelen geschat voor de situatie in 1983. Ten opzichte van die verhoudingen is de bezoekscore van opgeleiden op HBO en universitair niveau tussen 1983 en 1999 gedaald (circa 0,2 per peiljaar) voor de cohorten van na 1955 en gestegen (circa 0,1 per peiljaar) voor die van vóór 1955.

De daling, die in tabel 2 bij het gehele geboortecohort 1955-1964 en van na 1964 werd waargenomen, is voor het geboortecohort 1955-1964 niet meer significant. Die van het cohort van na 1964 is nu echter nog wat sterker. De afgenomen voorkeur onder de jongere cohorten kan dus voor een deel worden herleid tot de rol van de hoger opgeleiden. De veronderstelling dat de

Tabel 5: OLS regressieanalyse van de effecten op het bezoeksijfer van hoge cultuur in de periode 1983 -1999, gespecificeerd voor effecten van levensfase, geboorteperiode, en de periode van de opleiding

	model A		model B	
	B	Bèta	B	Bèta
(Constante)	-0,681		-0,906	
Gecontroleerd voor:				
Sekse: vrouw	0,546	0,101	0,544	0,101
Gezinsinkomen	0,075	0,115	0,077	0,118
Ontvangen sociale uitkering	0,123	0,019	0,080	0,012
Scholer, student	0,547	0,061	0,402	0,045
Urbanisatiegraad woonplaats	0,206	0,093	0,208	0,094
Gelovig	-0,223	-0,040	-0,228	-0,041
Hoofdeffecten:				
Geboorteperiode (ref: geboren 1935-1944)				
Geboren 1915-1924	-0,416	-0,043	0,400	0,041
Geboren 1925-1934	-0,205	-0,024	(0,027)	(0,003)
Geboren 1945-1954	-0,189	-0,028	(0,001)	(0,000)
Geboren 1955-1964	(-0,007)	(-0,001)	(0,014)	(0,002)
Geboren na 1964	-0,525	-0,081	0,266	0,041
Levensfase (ref: samenwonend stel > 40 jaar, met kinderen)				
Inwonend kind < 40 jaar	-0,166	-0,022	-0,163	-0,021
Alleenwonend < 40 jaar	1,638	0,147	2,464	0,221
Samenwonend stel < 40 jaar, zonder kinderen	0,190	0,023	0,230	0,028
Samenwonend stel < 40 jaar, met kinderen	-0,379	-0,054	-0,312	-0,044
Alleenwonend > 40 jaar	1,185	0,114	1,092	0,105
Samenwonend stel > 40 jaar, zonder kinderen	0,365	0,059	0,240	0,039
Geboorteperiode en opleidingsniveau (ref: vóór 1955, havo, vwo, mbo)				
Onderwijsniveau lo, lbo	-1,478	-0,269	-1,470	-0,268
Geboren na 1954; mavo	-1,300	-0,105	-1,299	-0,105
Geboren voor 1955; mavo	-0,533	-0,050	-0,528	-0,050
Geboren na 1954; havo, vwo, mbo	-0,872	-0,122	-0,690	-0,097
Geboren na 1954; hbo, universiteit	0,407	0,046	1,335	0,151
Geboren voor 1955; hbo, universiteit	1,481	0,156	1,102	0,116
Peiljaren 1983-1999	-0,032	-0,017	0,086	0,045
Interactie-effecten				
Peiljaren * alleenwonend, < 40 jaar			-0,192	
Peiljaren * geboren 1915-1924			-0,198	
Peiljaren * geboren 1925-1934			(-0,047)	
Peiljaren * geboren 1945-1954			-0,069	
Peiljaren * geboren 1955-1964			(-0,047)	
Peiljaren * geboren after 1964			-0,195	
Peiljaren * geboren na 1954; havo, vwo, mbo			(-0,038)	
Peiljaren * geboren na 1954; hbo, universiteit			-0,199	
Peiljaren * geboren voor 1955; hbo, universiteit			0,096	
Adjusted R ²	23,3%		23,6%	

Niet-significant effecten ($p > 0,05$) staan tussen haakjes

BRON: Aanvullend Voorzieningsgebruik Onderzoek 1983-1999.

periode waarin men onderwijs volgt de belangstelling voor hoge cultuur beïnvloedt, wordt voor de hoger opgeleiden bevestigd. Aangenomen dat de relatie tussen periode van vorming en de houding tegenover hogere cultuur gelegd kan worden, zijn met name socialisatieverschillen bij hoger opgeleiden van invloed op de verschuivende belangstelling voor hoge cultuur. We kunnen niet uitsluiten dat hier tevens effecten van de gezinsachtergrond en onderwijsinflatie doorheen spelen. Door de sterke toestroom van studenten naar het hoger onderwijs, zijn diploma's minder waard geworden, waardoor de noodzaak om (nog) hoger onderwijs te volgen voor grote groepen alleen maar is toegenomen. De groep hoger opgeleiden is daarmee alsmaar heterogener geworden naar sociale afkomst. Omdat de relatie tussen cultuurdeelname en opleiding deels berust op een schijnverband van beide kenmerken met het gezin van herkomst (Van Eijck, 1996) en omdat dit schijnverband over de jaren waarschijnlijk is afgenomen dankzij de gestegen mobiliteit, ligt het voor de hand dat het gemeten effect van onderwijs op cultuurdeelname is afgenomen.¹²

9. Samenvatting en slotbeschouwing

We stelden ons voor de opgave een verklaring te vinden voor de waargenomen divergentie in cultuurconsumptie: tussen 1979 en 1999 steeg de belangstelling voor hogere cultuur onder het oudere volksdeel, maar daalde deze onder het jongere deel.

Voor de divergerende cultuurparticipatie tussen ouderen en jongeren in Nederland zijn vier verklaringen onderzocht. In de eerste plaats zou dit uiteen groeien mogelijk te herleiden zijn tot een groei van het aantal omnivoren onder het jongere en hoger opgeleide deel van de bevolking. Omnivoren zijn cultuurconsumenten die grazen bij uitingen van zowel hoge als lage cultuur. Het begrip omnivoor is in de Nederlandse verhoudingen nuttig, in zoverre het afrekent met het idee als zou het publiek van hogere cultuur zich niet met lagere cultuur inlaten. Zo'n nieuw begrip zou overigens niet de suggestie moeten wekken dat omnivoren vroeger niet of minder voorkwamen, want dit is in strijd met indicaties uit de jaren vijftig en zestig. Het bleek niet zo te zijn dat een toename van (jonge) omnivore hoogopgeleiden de waargenomen divergentie in cultuurdeelname verklaart. Anders dan in de waarnemingen van Peterson en Kern (1996) over 1982-1992 voor muziek, steeg het aantal omnivoren onder de bevolking niet. Bovendien is een omnivore cultuurconsumptie het meest verspreid onder hoogopgeleide ouderen en niet onder hoogopgeleide jongeren. Het aantal omnivoren daalde zelfs onder het beter opgeleide jongere deel omdat er meer jongeren kwamen met weinig of geen hogere cultuur in hun uitgaanspakket. De omnivoor verliest daardoor terrein aan de groep die het geheel of overwegend bij een dieet van lagere, populaire cultuur houdt. Voor een verklaring van de trendverschillen komen we met het begrip omnivoor dus niet verder.

In de tweede plaats is onderzocht of de waargenomen divergentie valt toe te schrijven aan een veranderde culturele invulling van de fasen in de levenscyclus. Ook deze verklaring bleek niet steekhoudend. Er is echter één uitzondering: alleenstaanden tot 40 jaar zijn minder hogere cultuur gaan consumeren. Dit maakt de divergentie in gedrag naar geboorteperiode echter niet ongedaan.

Een derde verklaring voor de tanende interesse voor hogere cultuur onder het jongere volksdeel zou de sterke sociale stijging van deze bevolkingsgroep kunnen zijn. Deze verklaring bleek ook niet houdbaar. Onder de cohorten die nog wel van een grote belangstelling blijken geven, was de sociale stijging veel sterker dan onder jongere cohorten. Wel is denkbaar dat die sterk gestegen generatie bij de opvoeding van de kinderen minder hechtte aan het bijbrengen van belangstelling, laat staan eerbied, voor hoge cultuur (De Haan & Knulst, 2000). De factor sociale stijging heeft trouwens geen zelfstandig effect als al rekening wordt gehouden met verschillen in culturele hulpbronnen, bepaald door eigen onderwijsniveau en dat van de ouders.

Als de drie genoemde factoren – omnivoren onder jongeren, een andere culturele invulling van de fasen in de levensloop en sociale stijging – niet of nauwelijks een verklaring bieden voor de vastgestelde divergentie, pleit dit steeds meer voor de verklaring die uitgaat van socialisatieverschillen tussen generaties. Eerder signaleerden we al dat hogere cultuur altijd al concurrentie van andere – als laag gekwalificeerde – cultuur heeft gehad. Er zijn geen aanwijzingen dat die concurrentie, uit dan wel thuis, op het eind van de 20e eeuw plotseling zou zijn verhevigd. In veranderde marktverhoudingen is dus evenmin een verklaring te vinden, zodat het voor de hand lag de verschillen tussen cohorten van vóór en van na 1955 nader te onderzoeken. We veronderstelden daarbij dat de middelbaar en hoger opgeleiden die vanaf eind jaren zestig hun voortgezet onderwijs volgden, niet langer gesocialiseerd werden in een geloof in de suprematie van westerse elitecultuur. Voor afgestudeerden van hoger onderwijs vanaf de lichtingen van 1955, kon dit na de analyse staande worden gehouden. Het verband tussen de hoogte van de opleiding en de mate van bezoek blijft weliswaar aanwezig, maar de periode waarin men voortgezet en hoger onderwijs volgde, maakt daarbij veel uit. De generaties met een diploma van het hoger beroeps- en academisch onderwijs van na 1970, tonen anno 2000 net zoveel belangstelling voor musea, klassieke muziek en conventioneel theater als HBS-ers en MMS-ers uit de generaties voor hen. Zonder een overgedragen ontzag voor hogere cultuur, vermindert kennelijk de neiging om eraan deel te nemen.

De kwestie moet verder worden onderzocht. Een vraag blijft of de omstandigheden waaronder de opeenvolgende cohorten werden gesocialiseerd wel zo homogeen waren als we – zonder data hierover – bij de toets veronderstelden. Bovendien zouden effecten van socialisatievoorwaarden en onderwijsinflatie uiteengegrafd moeten worden. Een vervolgstudie zou minstens ook verschil moeten maken tussen voorkeuren die personen uiten, en feitelijk consumptiegedrag. Intussen mag men betwijfelen of een voorkeur voor hogere cultuur tegenwoordig nog wel prestige oplevert. Nu deze smalend als ‘culturele correctheid’ wordt afgeschilderd, houdt men zo’n voorkeur voortaan wellicht voor zich. Snobisme hoeft niet meer.

Noten

1. Koen van Eijck en Wim Knulst zijn als universitair docent respectievelijk hoogleraar verbonden aan het Departement Vrijetijdwetenschappen van de Katholieke Universiteit Brabant. Jos de Haan is onderzoeker bij de sectie Tijd, Media en Cultuur van het Sociaal en Cultureel Planbureau. Correspondentie richten aan Koen van Eijck, Departement Vrijetijdwetenschappen, Katholieke Universiteit Brabant, Postbus 90153, 5000 LE Tilburg (C.J.M.vEijck@kub.nl).
2. Onder de jeugd tot circa 16 jaar was die teruggang er niet, dat wil zeggen: niet bij de jongeren in de leerplichtige leeftijd en nog onder de hoede van de ouders (De Haan & Knulst, 2000).
3. Deze respondenten zijn als volgt over de meetjaren verdeeld: 11.993 (1983); 13.291 (1987); 10.916 (1991); 11.716 (1995); 11.221 (1999).
4. De nieuw op te leiden burgerklasse diende weliswaar een praktische opleiding te krijgen, maar in de geschiedenisvakken stond elementaire kennis over de antieken op het programma en de culturele canon werd en passant overgedragen bij het literatuuronderwijs van de moderne talen.
5. Ook dit strookte niet echt met de kantiaanse leer over het belangeloze welbehagen: de schoonheid van iets ontdekken hoort niet door belangen bezoeeld te zijn.
6. Zoals bij alle prestigieuze zaken, schermen ingewijden hun domein af voor indringers. Men kan als nieuwkomer niet zomaar in het aanzien delen, maar zal er wat voor moeten doen, bijvoorbeeld blijk geven van bepaalde cognitieve vaardigheden.
7. Het uitgaan, podiumbezoek en lezen daalden al eens eerder, tijdens de opkomst van de televisie in de jaren zestig (Knulst, 1989), maar uitgaan en podiumbezoek wisten zich hiervan te herstellen.
8. Zij noemen een exclusieve voorkeur voor hogere muziekgenres 'snobbish'. Dit is onzes inziens niet terecht. Die uitdrukking zou enkel op zijn plaats zijn wanneer personen zich op een hogere smaak laten voorstaan zonder deze te praktiseren.
9. Om nog een redelijk aantal representanten van de jongste lichten ook in de eerste peiling in 1983 aan te treffen, was een cohort, gedefinieerd als: geboren na 1964, het best haalbare. Het cohort van vóór 1915, dat in 1999 nauwelijks nog onder de steekproef is vertegenwoordigd, is buiten beschouwing gelaten.
10. Voor veel universitaire vakken verviel de voorwaarde van een gymnasiumopleiding en dus van de kennis van de klassieke talen en cultuur.
11. Dankzij de grote omvang van de steekproeven van AVO, telt elk cohort van twee geboortejaren, zelfs onder de hier gebruikte substeekproef van middelbaar en hoger opgeleiden nog steeds circa 200 respondenten in de meetjaren 1983 en 1999.
12. Dit geldt uiteraard alleen wanneer niet zeer uitgebreid is gecontroleerd voor kenmerken van de gezinsachtergrond. Wolbers (1998) toont het afnemen van de overschatting van opleidingseffecten op het beroepsniveau aan als gevolg van de verminderde invloed van het gezin van herkomst op beide kenmerken.

Literatuur

- Bardoel, J. & Knulst, W.P. (1994). Een beetje klasse kan geen kwaad: Beschouwingen bij tien jaar touwtrekken om de culturele taken van de omroep. In F. Van Raaij et al. (red.), *Communicatie en informatie, een stand van zaken*. Houten: Bohn Stafleu Van Loghum.
- Barzun, J. (2001). *Van de wieg tot volwassenheid: 500 jaar culturele geschiedenis*. Amsterdam: Byblos.
- Bourdieu, P. (1986). *Distinction: A social critique of the judgement of taste*. Londen: Routledge.
- CBS (1954). *Radio en vrije-tijdsbesteding*. Utrecht: W. de Haan.
- CBS (1957). *Vrije-tijdsbesteding in Nederland 1955/56 [deel 1-4]*. Zeist: W. de Haan.
- CBS (1964). *Vrije-tijdsbesteding in Nederland 1962/63 [deel 1-2]*. Zeist: W. De Haan.

- Eijck, K. van (1996). *Family and opportunity: A sibling analysis of the impact of family background on education, occupation, and consumption*. Tilburg: TUP.
- Eijck, K. van (1999). Socialization, education, and lifestyle: How social mobility increases the cultural heterogeneity of status groups. *Poetics*, 26, 309-328.
- Eijck, K. van (2000). Richard A. Peterson and the culture of consumption. *Poetics*, 28, 207-224.
- Eijck, K. van (2001). Social differentiation in musical taste patterns. *Social Forces*, 79, 1163-1185.
- Groenman, S.J. (1974). The movement of culture and people on the social ladder. *International Journal of Comparative Sociology*, 2, 42-46.
- Haan, J. de (1997). *Het gedeelde erfgoed: Een onderzoek naar veranderingen in de cultuurhistorische belangstelling sinds het einde van de jaren zeventig*. Rijswijk: SCP.
- Haan, J. de & Knulst, W.P. (2000). *Het bereik van de kunsten: Een onderzoek naar veranderingen in de belangstelling voor beeldende kunst en podiumkunst sinds de jaren zeventig*. Den Haag: SCP.
- Idenburg, Ph. A. (1964). *Schets van het Nederlandse schoolwezen*. Groningen: Wolters.
- Jager, H. de (1967). *Cultuuroverdracht en concertbezoek*. Leiden: Stenfert Kroese.
- Knulst, W.P. (1989). *Van vaudeville tot video: Een empirisch-theoretische studie naar verschuivingen in het uitgaan en het gebruik van media sinds de jaren vijftig*. Rijswijk: SCP.
- Knulst, W.P. & Kraaykamp, G. (1998). Trends in leisure reading: Forty years of research on reading in the Netherlands. *Poetics*, 26, 21-41.
- Peterson, R.A. & Kern, R.M. (1996). Changing highbrow taste: From snob to omnivore. *American Sociological Review*, 61, 900-907.
- Peterson, R.A. & Simkus, A. (1992). How musical tastes mark occupational status groups. In M. Lamont & M. Fournier (red.), *Cultivating differences: Symbolic boundaries and the making of inequality*. Chicago: University of Chicago Press.
- Rapoport, R. & Rapoport, R.N. (1978). *Leisure and the family life cycle*. Londen: Routledge and Kegan Paul.
- Savage, M., Barlow, J., Dickens, P. & Fielding, T. (1992). Culture, consumption and lifestyle. In M. Savage et al. (red.), *Property, bureaucracy and culture: Middle-class formation in contemporary Britain*. Londen: Routledge.
- Schulze, G. (1995). *Die Erlebnisgesellschaft: Kultursoziologie der Gegenwart*. Frankfurt: Campus.
- SCR (2000). *Sociaal en Cultureel Rapport 2000*. Den Haag: SCP.
- Swaan, A. de (1986). *Kwaliteit is klasse: De sociale wording en werking van het cultureel smaakverschil*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Ultee, W.C. & Graaf, N.D. de (1991). Cultuurdeelname en opleidingsverschillen in primaire relaties: De invloed van intergenerationele mobiliteit en gemengde huwelijken. *Gezin*, 3, 244-258.
- Verheul, J. & Dankers, J. (1990). *Tot stand gekomen met steun van...: Vijftig jaar Prins Bernhard Fonds 1940-1990*. Zutphen: De Walburg Pers.

- Voorpostel, M. & Van der Lippe, T. (2001). Jongeren en cultuur: Een verklaring voor verschillen in deelname aan elitaire en populaire cultuur. *Mens en Maatschappij*, 76, 202-220.
- Wolbers, M. (1998). *Diploma-inflatie en verdringing op de arbeidsmarkt: Een studie naar ontwikkelingen in de opbrengsten van diploma's in Nederland*. Nijmegen: ICS.
- Wynne, D. & O'Connor, J. (1998). Consumption and the postmodern city. *Urban Studies*, 35, 865-888.